

MAJA BOŠKOVIĆ-STULLI

SIŽEI NARODNIH BAJKI U HRVATSKOSRPSKIM EPSKIM PJESMAMA

U posebnoj poglavlju svoga djela »Tragom srpskohrvatske narodne epike« pokušava Matija Murko odrediti pojam narodne epske poezije. Tim povodom govori on i o skupinama epskih pjesama koje su, po njegovu mišljenju, u stvari stihovane novele, pripovijesti, bajke ili legende.¹ Epska deseteračka pjesma, koja je stjecajem povijesnih okolnosti postala dominantnim oblikom narodne književnosti na velikom dijelu srpskohrvatskoga jezičnog područja, uspjela je zaista obuhvatiti i pojedine tradicionalne sižee koji prvenstveno pripadaju drugim a ne u užem smislu epskim oblicima izražavanja.

Stupanj povezanosti određenih motiva, odnosno cijelih sižea uz pojedinu vrstu narodne književnosti često se već razmatrao u teoretskim radovima. Prema individualnim shvaćanjima autorâ o čvrstini ili labavosti te veze izvodili su se ponekad važni zaključci o osobinama vrsta.

A. Aarne, osnivač historijsko-geografske metode, mišljenja je da narodne priče »imaju svoj vlastiti sadržaj, koji je potpuno različit od onoga u ostalim vrstama narodne poezije«. Međusobna su miješanja veoma rijetka, osim slučajeva kada se motivi bajki susreću u starim narodnim epovima.²

Jan de Vries drži, naprotiv, da ne postoje motivi koji bi sami po sebi pripadali ovoj ili onoj književnoj vrsti. On smatra potpuno neosnovanim mišljenje da stara junačka predaja (»Heldensage«), uz svoj pravi sadržaj, može obuhvaćati i pojedine posebne motive bajki; važna je cjelina, a motivi su po njegovim riječima »samo opeke iz kojih umjetnik u svako doba može sazdati svoje djelo«.³

¹ Matija Murko, *Tragom srpskohrvatske narodne epike*, I, Zagreb 1951, str. 55.

² Antti Aarne, *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung*, FF Communications No 13, Helsinki 1913, str. 22.

³ Jan De Vries, *Betrachtungen zum Märchen, besonders in seinem Verhältnis zu Heldensage und Mythos*, FF Communications No 150, Helsinki 1954, str. 7 i 34

Lutz Röhrich promatra iz drugog ugla odnos među vrstom i tradicionalnim motivima. Struktura radnje, sastavljena iz postojanih motivskih kompleksa, čini se njemu osnovnom i stabilnom kroz duga stoljeća, dok je literarna vrsta sa svojim stilskim karakteristikama promjenljiva veličina; vrste evoluiraju, pretaču se jedna u drugu zaviseći o historijskim okolnostima i o načinu gledanja onih koji prenose tradiciju. »Struktura radnje pretežno je stabilnija od pripadnosti vrsti jer se vrste mijenjaju, a motivi traju.«⁴ Röhrich iznosi primjere kojima nastoji uvjerljivo pokazati kako se pojedine vrste u toku razvoja prepleću i stapaju, kako jedna vrsta prelazi u drugu (s toga gledišta ispituje on demonološke i etiološke predaje, te legende i narodne pjesme u njihovu odnosu prema bajci).

Max Lüthi, autor poznate i u svom okviru briljantne analize stila evropske narodne bajke, zahvaćene kao statička forma, drži da su iznesene Röhrichove misli donekle prihvatljive jedino uz ovu precizaciju: »... motivski se kompleksi mogu dugo održati i prijeći iz jedne vrste u drugu ne razbivši se, ali pri tom moraju promijeniti svoj izgled.«⁵

Mutacijom motiva pri njihovu prelasku iz jedne vrste narodne književnosti u drugu pozabavio se i Kurt Ranke. Na poznatom primjeru Jeftina motiva o nehotičnom obećanju vlastitog djeteta natprirodnoj sili pokazao je Ranke kako bajka koja sadrži taj motiv svršava sretnim iskupljenjem, legenda herojskim svladavanjem đavolskih moći, a predaja tragičnom žrtvom. No Ranke se pri tom ne zanima toliko samim stilskim, formalnim promjenama pri prelasku motiva u drugu vrstu, već pitanjem onih nutarnjih pokretačkih snaga koje su dovele do tih promjena; snagā imanentnih, po njegovu mišljenju, svakoj vrsti na specifičan način, s obilježjem neprolazne trajnosti.⁶

Moj je zadatak mnogo skromniji od općega teoretskog rješavanja pitanja o uzajamnom odnosu pojedinih vrsta narodne književnosti i njihovih motiva. Želim prikazati samo jednu određenu živu pojavu u srpskohrvatskoj narodnoj poeziji, jedan aspekt odnosa među stihom i prozom u narodnoj književnosti toga omeđenog terena. Pretpostavljam da analiza te konkretne pojave može biti mali indirektan prilog i daljnjem raščišćavanju iznesenih teoretskih pitanja.

Slučajevi paralelnog javljanja pojedinih sižea u stihu i u prozi, ako se uključe i primjeri s legendarnom ili novelističkom tematikom, kao i oni koji se usporedo susreću u formi pjesme i predaje, veoma su brojni, kako na srpskohrvatskom području, tako i u drugih naroda. Ali naše će

(v. i str. 154). — Misao da se bajke, predaje, mitovi i »Heldensage« izgrađuju upotrebom istih motiva izražena je i u poznatom djelu: F. von der Leyen u. K. Schier. Das Märchen, 4., erneuerte Auflage, Heidelberg 1958, str. 94.

⁴ Lutz Röhrich, Märchen und Wirklichkeit, Wiesbaden 1956, str. 51.

⁵ Max Lüthi, Das europäische Volksmärchen. Form und Wesen. Zweite, durchgesehene und erweiterte Auflage. Bern—München 1960, str. 111.

⁶ Kurt Ranke, »Einfache Formen«. Internationaler Kongress der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen (19. 8.—29. 8. 1959), Berlin 1961, str. 1—11.

se razmatranje ograničiti na jednu užu pojavu: na prenošenje bajki u formu epske pjesme.^{6a} Potrebno je još tačnije ograničenje:

1. Nećemo se baviti onim primjerima koji pokazuju doduše značajniju motivsku podudarnost među bajkom i epskom pjesmom, ali na neodređen način, na način koji otkriva da su i pjesma i bajka u tim slučajevima zaista sastavljene dijelom od istih elemenata, da su za njihovu konstrukciju bile djelomice upotrebljene iste »opeke« — kako bi se izrazio De Vries — ali nemaju direktne uzajamne veze, ne izviru jedna iz druge, geneze i strukture posve su im samostalne (izrazit primjer te vrste podudarnosti bila bi poznata pjesma »Ženidba Dušanova«⁷: da bi dobio nevjestu, mora car izvršiti niz teških zadataka, koje mjesto njega izvede drugi prurušeni junak; prirodno se nameće opća usporedba s bajkama tipa Aarne-Thompson 513 i 519, ali o bližoj srodnosti i uzajamnoj genetičkoj vezi ne može tu biti govora.⁸

2. Ima slučajeva u kojima su pojedini izdvojeni motivi stvarno preneseni iz bajke u narodnu pjesmu; ni oni neće biti predmet našega razmatranja iako će se mjestimice spominjati. Osnovnu pažnju želimo, naime, obratiti primjerima cjelovitog transformiranja narodne bajke u epsku pjesmu, onome što je Murko zvao stihovana bajka.

Među epskim pjesmama u zbirci Vuka Karadžića veoma je poznata pjesma »Jovan i divski starješina«.⁹ Car odluči da zbog neke krivice pogubi svoju ženu, pa ona sa sinom Jovanom pobjegne na ukradenu konju »gojenom Labudu« »trideset konaka« daleko u neku »divsku planinu«. Jovan posiječe sedamdeset divova, samo mu starješina izmakne. Dok je Jovan u lovu, majka mu ljubi s divskim starješinom. Na nagovor diva, majka bez uspjeha ispituje Jovana čega se on na svijetu boji. Majka se pretvara bolesnom i šalje sina da joj donese »sa bukve jabuke iz velike Vode Kaladžinske« ne bi li ga proždrla »aždaha« i »dva ljuta arslana«. Jovo ubije aždahu, lavove uhvati žive i donese majci jabuku. Otkrije majci da on može rukama raskinuti sve, osim »drndarskog tetiva«. Majka ga i div svežu, oslijepe i bace u jamu. Trideset »ćiridžija« i među njima »ćiridžija« Rade, koji su Jovanu prije bili prodali vina i pšenice,

^{6a} Auto-i koji se bave studijem srpskohrvatske narodne književnosti dodirivali su u više prilika i pitanje odnosa između stiha i proze, ali s drugoga gledišta. Njih prvenstveno zanimaju slučajevi u kojima se siže epskih pjesama kazuju i proznim načinom. Mi se tom pojavom nećemo ovdje baviti, pa stoga samo spominjemo neke važnije priloge: Tihomir R. Đorđević, Ciganske narodne pripovetke, Beograd 1933, str. 189—218; Mil. S. Filipović, Odnos narodne pripovetke i epske pesme. Prilozi proučavanju narodne poezije, Beograd, V, 1938, str. 254—255; M. Murko, o. c., str. 271—272; Radmila Filipović-Fabijanić, Odnos narodne pesme i pripovetke. Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957, Zagreb 1959, str. 177—180.

⁷ Vuk Stef. Karadžić, Srpske narodne pjesme, knj. II, izd. Prosveta, Beograd 1953, br. 28.

⁸ Bilo je i pokušaja, promašenih po mom sudu, da se pjesma o Dušanovoj ženidbi poveže genetički s jednom donekle sličnom (ali i različitom) epizodom u »Spjevu o Nibelunzima«; v.: T. Maretić, Naša narodna epika, Zagreb 1909, str. 206—208; M. Simonović, Beiträge zu einer Untersuchung über einige der deutschen und serbischen Heldendichtung gemeinsame Motive, Archiv für slavische Philologie Bd. 36, 1916, str. 49—110 (posebno 92—98).

⁹ Karadžić, o. c., knj. II, br. 7.

nađu sa svojom konjskom karavanom putem kraj jame i po tugovanju konja Labuda nad jamom primijete da je Jovo unutra. Izbave ga. Odnesu Jovu, pa njegovoj želji, va Vodu Kaladžinsku i dovedu onamo s Kosova njegovu posestrimu krčmaricu Janu ne bi li ga ona onako slijepa naučila gudjeti, pa da gusli i prosi po svijetu. Uto doleti i vila, umije Jovanu oči vodom kaladžinskom i on ozdravi. Oprostivši se s posestrimom Janom, Jovan odlazi natrag u planinu, ubija diva, a majku vodi svome ocu caru. On i otac obuku majci košulju namazanu barutom i katranom i tako je zapale.

Prepoznaje se bez ikakva napora bajka navedena u Aarne-Thompsonovu indeksu pod brojem 590.¹⁰ Ta je bajka dobro poznata i u srpsko-hrvatskoj proznoj tradiciji.¹¹ Ne zanimaju nas ovom zgodom njezin postanak i putovi širenja, pa ni iscrpan pregled svih postojećih varijanata u stihovima, nego nam je važno da na ovom i slijedećim primjerima pokažemo što biva s proznom bajkom kada je preuzme epska pjesma i da pokušamo razjasniti što je moglo utjecati na to da baš ta a ne koja druga bajka poprimi i epsku formu.

Lako se primjećuje da se naša pjesma u mnogo čemu udaljila od stila narodne bajke. Uloga vjernoga konja s epskim stajaćim imenom »gojeni Labud«; junakova posestrima krčmarica Jana, kao i pomoćnica junakova vila (očigledno također prvobitno posestrima); unošenje ličnih i geografskih imena; guslarsko prosjачko zvanje kao udes određen za slijepca; epski oblik kažnjavanja nevjerne majke; pojedinosti u epizodi s trgovačkom karavanom — sve je to drukčije nego u proznoj bajci, a pripada domeni epske pjesme. Deseterački stihovi, kao i tipične epske formulacije u tekstu, učvršćuju još jače taj dojam o preobražaju bajke u epsku pjesmu: žena se u pjesmi naziva ljubom, velika daljina mjeri se konacima, početak borbe izriče se epskom stilizacijom »od bedrice sablju izvadio«, tugovanje vjernoga konja izraženo je tipiziranim stihovima »stoji cika gojena Labuda, Labud bije jamu kopitima«, spominje se i neizbježno epsko Kosovo, junak ima »ruke bijele« i pjeva »iz grla bijela« itd.

No odvajanje se od bajke ne iscrpljuje tim vanjskim formalnim momentima. Tačnije, ove vanjski uočljive crte zapravo su izraz, vidljivo očitovanje dubljega unutrašnjeg prijeloma. Prešavši iz proze u formu epske pjesme, bajka se prilagodila drugim stvaralačkim zakonima, drugoj atmosferi i izgubila time neke važne osobine koje su je prije činile bajkom.

¹⁰ A. Aarne-Stith Thompson, *The Types of the Folktale*. Second Revision, FFC No 184, Helsinki 1961.

¹¹ Po jedan prozni zapis s iscrpnim pregledom varijanata objavljen je u zbirci Veselin Čajkanović, *Srpske narodne pripovetke*, Beograd 1927, br. 22 i bilj. na str. 504—505, kao i u mojoj knjizi »Istarske narodne priče«, Zagreb 1959, br. 19 i bilj. na str. 167. — Zanimljivo je da autor komentara u prije navedenom izdanju Karadžićevih pjesama iz god. 1953, inače izvrstan poznavalac srpskohrvatske narodne epike, ne primjećuje da siže ove pjesme u cijelosti odgovara bajci; Jovanova junaštva tumači on kao odjek starih grčkih mitova o Heraklu, dok majku Jovanovu povezuje s mitskom čarobnicom Medejom — znak koliko je potrebno usporedno proučavanje narodnih pjesama i pripovijedaka, da ne bi došlo do naopakih zaključaka kao u ovom slučaju (v. Karadžić, o. c., knj. II, bilješke uz pjesmu br. 7 i 11).

U proznoj bajci junak oslobodi zarobljenu kraljevnu od čudovišta, uz njezinu pomoć vrati mu se vid, oni se na kraju sretno ožene, a kažnjavanje majke spominje se kraće, rekla bih više ornamentalno, ili čak izostaje. U pjesmi nema toga tipičnog motiva iz bajke o iskupljenju kraljevine, a ni poante u sretnom vjenčanju; kraljevna se razdvojila u dva lika, u vilu i krčmaricu, obje u duhu epskog posestrimstva. Težište je raspleta u pjesmi kažnjavanje nevjernice, koje se opisuje nesmiljeno, životno i mučno, za razliku od apstraktne bezbolnosti sličnoga kažnjavanja u bajci.

Ima još jedna dublja, važnija razlika među bajkom i pjesmom. Pročitamo li koji prozni tekst, vidjet ćemo kako majčina nevjera tamo čini kompozicioni okvir zbivanju, ona je pokretač, poticaj za junakove pustolovine, spona među epizodama, ali kao da je ipak potisnuta i zanemarena u času kada se junak otisne za svojom avanturom. Osjećamo to i u spomenutom već tekstu iz moje zbirke »Istarske narodne priče« (v. bilj. 11). Iako ta istarska varijanta svojim psihološkim nijansiranjem odnosa među sinom i majkom odudara donekle od čistoga klasičnog stila, u njoj je ipak centralno zbivanje posve u tonu bajke: polazak mladića »daleko, daleko u onu pustinju« po jagode majci a poslije po kruške; njegov susret s devetoglavim čudovištem koje on svlada zardalom sabljom; spasavanje zarobljene careve kćeri. Junak u traganju za pustolovinom, ljepota same pustolovine glavni su u bajci (što su prije mene, dakako, već drugi autori primijetili), pa je i majčina izdaja samo dobar povod za polazak u avanturu. U našoj pjesmi, naprotiv, opaka je nevjera majčina stalno u središtu zbivanja i podvig je junakov posvema njoj podređen, da bi još plastičnije predočio tu izdaju. Još nešto: postoji fino nijansirana razlika među privlačnom ljepotom same pustolovine u bajci i junačkim podvigom kao mjerom fizičke snage i delijske neustrašivosti u epskoj pjesmi, iako je vanjski tog događaja vrlo srodan.

Razmotrit ćemo ukratko još dvije varijante pjesme o nevjernoj majci. God. 1957. zapisala sam u Zrmanji u Lici pjesmu koja je najvjerojatnije nastala kao odjek prikazane Vukove varijante.¹² Tu je proces stilske epizacije teksta još dalje odmakao: od divova su postali hajduci, a ima ih trideset, baš kao i »turmara« (goniča soli) koji spasavaju Jovana; »mlađan harambaša« ljubi u pjesmi s Jovanovom »ostarilom majkom« — nesklad kojemu je podloga isključivo stilska: upotreba epskih stajaćih formula. Sredstvo kojim se može obuzdati Jovanova snaga nema više ništa čudesno u sebi, kao u Vukovoj pjesmi, samo je epski teško i golemo: na vrat treba Jovanu staviti »alku gvožđa od stotine oka, a na ruke troje lisičine, a na noge teške bukagije, svega tega pet stotina oka«. Čudesno izlječenje očiju, tako prirodno i po sebi razumljivo u bajci, postalo je ovdje nemoguće. Ljekarica vila izlječila je Jovanu i noge i ruke, ali očiju nije mogla (»od cakla mu oči umetnuše«). Epska pjesma, naime, može sadržavati mnogo toga i mitskog i nemogućega (vile su njen stalni rekvizit), ali nema u njoj one prozračne lakoće i prirodnosti čuda; nemo-

¹² M. Bošković-Stulli, Folklorna građa sa Zrmanje. Rukopis Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu br. 273, pjesma br. 6.

guće se pojave osjećaju kao takve, pa lako podliježu realističnijem tretmanu. Majčino kažnjavanje, napokon, opisano je ovdje tačno prema obrascu brojnih epskih pjesama o nevjernoj ženi: goreći, ona redom uzalud moli sina da joj pogasi dojke, ruke, oči itd.

Tekst, objavljen u kolekciji »Hrvatske narodne pjesme«, a zapisan na otoku Šipanu, jedan je od najljepših.¹³ Može biti da je Karadžićeva varijanta (koja je bila prije objavljena) donekle utjecala na oblikovanje tog teksta, ali nije bila njegov jedini izvor. Zbog skućena prostora upozorujemo samo na najvažnije karakteristike koje osvjetljaju stilke veze i razlike među bajkom i epskom pjesmom. Ova je pjesma povijesno i prostorno konkretizirana više od prethodnih: prenesena je u grčko (bizantijsko) doba u grad Carigrad (u tekstu se naizmjenice spominju imena Carigrad i Stambol!). Način izražavanja i ovdje je potpuno epski s uobičajenim stalnim epitetima »britka čorda«, »dobar junak«, »bijela kula« i s postojanim formulama: »kojega si roda i plemena«, »nego noge na junačke skače« i sl. Ipak je taj tekst u nečemu bliži bajci od prethodnih. Jovina je tajna snaga ovdje amulet, zvan »moći od pomoći«, koji mu je skriven u kosi; taj amulet potječe očito od tajne snage koja je nekoć bila u kosi samoj, kako se navodi u nekim proznim primjerima. Dvapat polazi Jovo po lijek majci: u Orlicu planinu po zelenu jabuku i u Likovu planinu po rumenu ružicu, što je opisano na način donekle blizak bajci. Na svome drugom pohodu oslobodi on djevojku Anđeliju, kćerku budimskog kralja; ona je bila nevjesta kralja misirskog a išla je sa svatovima kroz planinu, gdje su ih dočekali divovi te pobili svatove a nju zarobili. Prepoznaje se odmah ona oslobodena kraljevna iz proznih tekstova, ali kako je epski preobražena! Ne samo uobičajenim epskim imenom Anđelija i porijeklo iz Budima, grada tako čestog u srpskohrvatskoj epskoj poeziji, nego i onom tipičnom epskom zasjedom koja u planini dočekuje svatove i preotima nevjeste (s tom razlikom što su divovi ovdje zamijenili Turke ili hajduke). I napokon — u pjesmi se Jovo i Anđelija ne ožene, nego, tačno po epskom uzoru, sklope pobratimstvo, što posve odudara od stereotipnog epiloga bajke sa sretnim vjenčanjem.

Karakterističan se proces dogodio sa spomenutim već proznim tekstom u Čajkanovićevoj zbirci (v. bilj. 11): po ostacima deseterca i po cijeloj dikciji te bajke vidi se da je nastala prema tekstu epske pjesme. No kako njezin siže u osnovi pripada tradiciji proznih bajki a ne epskih pjesama, to je bajka uspjela organski skladno asimilirati i neke pojedinosti koje se inače susreću u proznim varijantama i udaljiti se time jače od epske forme. Tako u njoj nalazimo i ovaj motiv, poznat inače u proznim tekstovima: kramar Lazar (pandan ćiridžiji Radi u Vukovoj pjesmi) vidi kako ptica drugoj ptici travčicom liječi oči, pa na isti način i on izliječi slijepog Jovića.¹⁴

¹³ Hrvatske narodne pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska, knj. I, Zagreb 1896, br. 45.

¹⁴ Isti motiv o travčici nalazimo i u pjesmi »Carević Jovan i divski starješina« u zbirci: Novica Šaulić, Srpske narodne pjesme, knj. I, sv. 1, Beograd 1929, str. 1—18. Nismo taj tekst uključili u našu analizu jer djeluje tako kao da ga je netko sastavio na osnovi dosadanih poznatih varijanata.

Dosta je lako razabrati koje su osobine bajke o izdajničkoj majci djelovale na to da epska pjesma privuče tu bajku u svoje magnetsko polje i da je pretopi. To je baš sama tema nevjerne, izdajničke žene, tako česta i inače u južnoslavenskoj narodnoj epici, prožetoj patrijarhalnim shvaćanjem o ženi. Spominjem kao primjer poznatu Vukovu pjesmu o nevjernoj ljubi Grujičinoj.¹⁵ Našoj je pjesmi posebno bliska, ali ipak i bitno drukčija, bez natruha iz bajke, pjesma o udovici koja, tobože bolesna, šalje sina po vodu ne bi li ga tamo ubio njezin skriveni ljubavnik; ali ga sin prije opazi pa on ubije ljubavnika.¹⁶ Mislim da je baš ta ili koja vrlo srodna pjesma mogla utjecati na prenošenje naše bajke u epsku formu.¹⁷

U velikom rukopisnom zborniku Balda Glavića nalazi se pjesma »Alija sin Otmanović cara« kojom ćemo se sada pozabaviti.¹⁸ Carević Alija sanja čudan san: da na vodi polijeva majci ruke, a majka da polijeva njemu. Car, čuvši to, sazove trideset »lefera« i naredi im da u gori ubiju carevića i donesu krvavu carevićevu košulju. Carević obeća »leferima« da se nigda neće vratiti u Carigrad ako ga puste živa. Odsijeku mu samo mali prst. Alija se nastani u gori kod udovice Jele i dvori je tri godine. Car tada pošalje »telara« da više po Carigradu:

Koji bi se dobar junak našo
da bi Bibru vodicu preplivo
a pod perjem i pod buzdohanom
i pod puškom malom i velikom
i pod svijem svjetlijem oružjem,
car dô bi mu polu Carigrada
i u njemu polovicu blaga,
Sultanije ćeri za ljubovce.

Alija to sazna i moli svoju pomajku udovicu Jelu da mu skroji odijelo »na bugarsku« pa će poći da okuša sreću. Jela ga bez uspjeha odvraća od toga bojeći se da joj on više neće doći. Alija sretno prepliva rijeku, mada je voda uzavrela »na valove modre i krvave«. Ne pristaje da se oženi carevom kćerkom (svojom sestrom), tobože zbog zavjeta, pa car hoće da ga objesi. Tada carević sve prizna. Car naredi da se udovica Jela dovede u dvor i slavi se opće slavlje.

¹⁵ Vuk St. Karadžić, o. c., knj. III, 1954, br. 7.

¹⁶ Iz velikoga broja varijanata navodim ove dvije: Karadžić, o. c., knj. I, 1953, br. 393 a, b.

¹⁷ Problem o kojemu se ovdje govori ima sličnosti sa zakonima afiniteta koji, prema postavci G. Ortutaya, pospješuju kontaminiranje pripovijedaka, pa i stvaranje novih tipova; samo što u našem slučaju nije riječ o stapanju srodnih motiva zbog nekih nutarnjih afiniteta, nego o prelasku u novu formu (v. Gyula Ortutay, *Ungarische Volksmärchen*, Berlin 1957, str. 62—63; *Internationaler Kongress der Volks-erzählungsforscher...* str. 247—252).

¹⁸ Baldo Glavić, *Narodne pjesme iz Dalmacije (skupljene god. 1865—1887. Rukopis se čuva u Odboru za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu: Rkp. br. MH 179, sv. VII, pjesma br. 19.* — Iz Glavićeva rukopisa potječe i pjesma, štampana u kolekciji »Hrvatske narodne pjesme«, koju smo maločas prikazali (v. bilj. 13) — oba su teksta zapisana na otoku Sipanu.

Godine 1956. zapisao je Stjepan Stepanov, također na otoku Šipanu, novu varijantu te pjesme.¹⁹ Srodnost je velika, tekstovi se na nekim mjestima čak doslovno podudaraju, premda se kontinuitet među njima održavao isključivo usmenim načinom. No, dakako, ima i znatnijih odstupanja; u ovome novom zapisu mogu se naći i neke arhaične pojedinosti kojih nema u Glavićevu tekstu. Stambolska carica sanja kako ona i car nose sinu ubrus i vodu da se umije. Car, razljućen zbog toga sna, naredi slugama da ubiju u gori njegova sina gojenog Aliju, a njegove oči da donesu u marami. Mjesto Alije bude ubijen ris; Alija služi u udovice Jele. Car obeća kćerku onome tko prepliva rijeku Moravu »pod perjanom i pod buzdojanom i pod puškom malom i velikom«. Alija prepliva rijeku, a careva kćerka (njegova sestra) tuguje što će je ljubiti »crni Bugarine«. Alija stavi noću sablju na postelju između sebe i nevjeste, uz prijetnju da će joj sablja sama odsjeći glavu ako ga dotakne. Ujutro car i carica (Alijini roditelji) nose Aliji ubrus i vodu u sobu; Alija tada sve ispriča. Njegova pomajka udovica Jela bude dovedena na dvor.

Među srpskohrvatskim pripovijetkama postoji jedna, zapisana na više mjesta, kojoj je siže srodan našoj rjesmi. Evo sheme jedne bosanske varijante: najmlađi kraljev sin mora napustiti očev dvor zbog svoga sna da će ga roditelji i braća jednom posluživati pri umivanju. U nekoj pećini naiđe on na slijepa starca i od tada čuva njegove koze; otjera koze na devetu, zabranjenu planinu i natjera vile, koje su starcu na zlatnome konju oči, da ponovo vrate starcu vid. Pobjegne od starca na zlatnome konju što ga je bio našao u devetoj, zabranjenoj sobi (magični bijeg). Na svome konju, prurušenu u magarca, preskoči kraljeve »šanceve« duboke 300 a široke 400 aršina, što je bio uvjet za dobivanje kraljeve kćeri. Kralj (njegov otac), videći ga onako jadna, baci ga u tamnicu zajedno s kćerkom i s konjem. Sutradan je tamnica sva u sjaju, pa kralj, zadivljen, dođe zajedno sa ženom i sinovima da mu pere ruke. Tako se ispunio san.²⁰

Veoma je srodna priča br. 18 u navedenoj već Čajkanovićevoj zbirci, samo što se uvodni motiv o polijevanju ne spominje ponovo na kraju priče, a carevna koju je junak dobio nije njegova sestra.

Istu priču sadrži i Valjavčeva zbirka. U njoj junak preskače oganj. Dobivena djevojka njegova je sestra, pa on odbija da je uzme.²¹

Od ostalih prozних primjera spominjem još Stepanovljev zapis iz Slanoga kraj Dubrovnika (tj. s istoga područja odakle su i naše dvije pjesme): prije nego što mu se rodio sin sanjao je seljak da će jednoga dana posluživati sina pri umivanju. Sluga koji zbog toga treba da ubije dijete, odsiječe mu samo prst. Vile otpreme dječaka. Služba kod starca, vraćanje starčevih očiju, magični bijeg na konju koji se hrani žeravicom. Junak živi neprepoznat u kući svog oca, koji mu ponudi kćerku kada vidi

¹⁹ S. Stepanov, Folklorna grada s otoka Šipana. Rukopis Instituta za narodnu umjetnost br. 297, pjesma br. 26.

²⁰ Bosanske narodne pripovjedke, Sisak 1870, br. 6.

²¹ Matija Kračmanov Valjavec, Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici, 2. izd., Zagreb 1890, str. 54—56.

da mladić ima čudesna konja. Spavanje sa sabljom na postelji (kao u pjesmi). Ujutro otac čeka s ručnikom itd.²²

Priča koju smo prikazali nije kao cjelina registrirana u Aarne-Thomsonovu indeksu, ali su tamo navedeni njezini sastavni dijelovi: AaTh-725 (san o polijevanju) + 321 (starčeve oči) + 314 (magični bijeg) + 530 (preskakivanje jarka). Tip Aa Th 725 s početnim i zaključnim motivom proročanskog sna čini kompozicioni okvir našoj priči (sličan je okvir tipa Aa Th 517). Da naše prikazane priče nisu neke slučajno skalupljene kontaminacije nego čvrsto komponirana redakcija, vidi se i po znatnijem broju varijanata iz različitih krajeva (od kojih mi nismo sve naveli).

Pjesma o careviću Aliji potekla je od te prikazane prozne redakcije, ali se vrlo osebužno preoblikovala: epizode o službi u slijepoga starca i o magičnom bijegu posve su izostale; sačuvao se okvirni motiv proročanskog sna i natjecanje za dobivanje careve kćeri, u stvari vlastite sestre; unesena je nova epizoda o pomajci udovici Jeli.

Služba u slijepoga starca u neobičnoj planina, čuvanje njegovih čarobnih koza i iskupljivanje starčevih očiju od vila, magični bijeg iz planine na zlatnom konju — sve se to odvija negdje na »onostranim«
prostorima i pripada onoj privlačnoj irealnoj sferi čudne pustolovine koja ne postoji izvan bajke. Teško je zamisliti kako da se ta nestvarna avantura s »onoga«
svijeta pretoči u epske deseterce koji su na svoj osebujuć način uvijek na realnom tlu. Vjerojatno je zbog toga cijeli taj središnji dio priče u epskoj pjesmi izostao i nadomješten je službom u udovice Jele. Naprotiv, san o budućem poniženju oca i majke zadire u osjetljivo pitanje roditeljskih prava, što nije tuđe ni epskoj pjesmi. No glavna privlačna tačka afiniteta koji je ovu bajku doveo u krug epskog izraza bit će da je motiv natjecanja za nevjestu. Taj motiv varira u različitim oblicima, veoma često u srpskohrvatskim epskim pjesmama. Samo što u epskim pjesmama nevjestu dobiva redovito najbolji junak (često pobjednik na utrci) koji je došao do pobjede svojom hiperboličnom delijskom snagom, hrabrošću, vještinom, posjedovanjem nenadmašivo brzoga konja, za razliku od čudesne nadnaravne pomoći, pratilice junaka iz bajke. Ta je epska osobina očigledno dovela i do transformacije načina natjecanja u našoj pjesmi o careviću Aliji: umjesto pomoći čarobnoga konjića iz bajke koji je junaku unaprijed osigurao uspjeh, ovdje Alija treba da pliva kroz strahovitu rijeku i da je svlada jedino vlastitom snagom. U bajci sama pobjeda na turniru nije još dovoljna, traže se nova i nova čuda: pozlaćivanje tamnice (odnosno staje) i dr.; u epskoj pjesmi nema druge kulminacije iznad dokaza junakove hrabrosti i snage.

Plivanje preko rijeke u odjeći i pod oružjem kao mjera za odvažnost i požrtvovnost susreće se i u drugim pjesmama, npr. u onoj o Cetinjki djevojci: djevojka obeća da će pripasti onom junaku koji prepliva rijeku »pod junačkim ruhom i oružjem i pod onom divan-kabanicom«
; samo se jedan junak na to odvaži; na polovici rijeke on se stane pretvarati kao

²² S. Stepanov, Dubrovačko primorje i otok Šipan. Rukopis Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu br. 331/III, str. 714—716 (god. 1958).

da tone ne bi li provjerio da li će mu djevojka priteći u pomoć itd.²³ Ovaj ili koji sličan primjer mogao je utjecati na način oblikovanja naše pjesme o Aliji.

Motiv o junačkom plivanju kao uvjetu za dobivanje nevjeste poprimio je u jednoj pjesmi neobičan nov smisao, rekla bih antiepski, preobražen u duhu romantičkog podviga: Miljenko, nećak Kraljevića Marka, zaljubio se u sestru budinskoga kralja; Marko mu u šali saopći da će djevojku dobiti tobože samo onda ako s kabanicom i pod oružjem preppliva vodu koja baca krvave valove i udara u Orlove stijene, te ako u Orlovim stijenama ubere petrova cvijeća za budinskoga kralja. Momak povjeruje šali i, vođen svojom ljubavlju, stane plivati, ali na polovici rijeke potone. Ujak Marko, u posljednjem času, spasi mu život; djevojka se uda za hrabrog mladića.²⁴ Vidi se i iz ovog primjera koliko je u epskoj poeziji vitalan motiv o natjecanju za djevojku posebno baš junačkim plivanjem.

*

Među srpskohrvatskim narodnim pjesmama poznata je jedna s ovim sižeom: da bi se domogao željene djevojke (katkada bivše zaručnice koju je drugi odveo, ili svoje ugrabljene sestre), preruši se junak u trgovca i doplovi do grada u kojemu boravi djevojka; kad ona dođe na brod kupovati robu, »trgovac« je na prijevaru odvede svojom lađom (više puta i uz njezin pristanak).²⁵ Posve sličnu epizodu sadrži i staronjemački spjev »Gudrun«, pa je ta srodnost u literaturi već zapažena.²⁶ I u proznim se bajkama susreće epizoda o otmici djevojke s pomoću lažnoga trgovačkog broda, interpolirana je, npr., u jednu priču Vuka Karadžića koja ima inače drukčiji sadržaj (pripada tipu Aarne-Thompson 531).²⁷

Taj motiv otmice sam po sebi ne potvrđuje još neposredne utjecaje među starim epom, epskom pjesmom i bajkom (a duboki opći praizvori zajedničkih motiva nisu nam ovom zgodom važni). No značajan je za nas jedan tip bajke, dobro poznat i u srpskohrvatskoj usmenoj tradiciji, u čiju je strukturu kao uvodna epizoda ugrađen motiv o otmici; ta je bajka u cjelini na osebujan način prenesena i u formu epske pjesme. Kao asocijativni poticaj za to prenošenje bajke poslužio je vjerojatno baš njezin uvodni motiv o otmici s pomoću lažne trgovine.

U pjesmi se kazuje ovo: Bečka cesarica htjela bi pošto-poto oženiti svoga sina Karla kojom djevojkom iz Beča, ali on hoće da se ženi jedino misirskom banicom. Majka zbog toga proklinje sina, a otac mu, naprotiv, odobrava i šalje telala da po gradu više ne bi li se našao junak koji će poći do »Misira grada« da odande dovede banicu. U Beču se za tri dana

²³ Karadžić, o. c., knj. I, 1953, br. 738.

²⁴ Hrvatske narodne pjesme, knj. II, 1897, br. 70. — Isti siže, tradicionalno junački intoniran: Hrv. nar. pjesme, knj. II, br. 69 (= knj. I, br. 53).

²⁵ Kao najpoznatiji primjer spominjemo pjesmu »Ženidba Jova Budimlje«, Karadžić, o. c., knj. II, br. 100.

²⁶ V. T. Maretić, o. c., str. 229; M. Simonović, o. c., str. 59—67.

²⁷ Vuk Stef. Karadžić, Srpske narodne pripovetke, 4 drž. izdanje, Beograd 1937, br. 12 (Zlatoruni ovan).

ne javi nitko; to dočuje Pero Vitković u »gornjoj krajini« i ponudi se da će poći. Dobije od cara brod s mornarima pa zajedno s Karlom otplovi u Veneciju (»Mlecim širokijem«), on kao kapetan, a Karlo kao tobožnji trgovac. U Mlecima nakupuju svile, zlata, ogledala, koprena, marama i krenu s tom robom put Misira. Udese da banica sama dođe na brod da bira sebi robu, pa onda brzo poodsijecaju konope i odjedre s brodom. Banica, u prvi mah očajna, pomiri se kad sazna da je Karlo carev sin i da će je uzeti za ženu. Pero Vitković, sjedeći pod jarbolom, ugleda na jarbolu golubicu koja kazuje da je Karlova majka »ukosnica« (čarobnica) te da je za djevojku pripremila teške vradžbine: kad mladenci stignu brodom do Beča, »nać će starca od Beča cesara, drži hata za dizdin dorata, da će staviti na konja djevojku«, ali su na konju vradžbine, pa bi mu trebalo odsjeći glavu; kada stignu pred kraljeve dvore, naći će Karlovu majku kako drži »siniju od zlata« i na njoj košulju sa zlatom, poklon misirskoj banici, a na košulji su teške vradžbine, pa treba da se nađe junak koji će priskočiti i spaliti košulju; kada svatovi pođu u crkvu, bit će kraj crkve baba oko koje su također mađiluci, i treba je ubiti; a onaj tko otkrije te tajne, okamenit će se. Petar Vitković učini sve kako je ptica rekla, a kada mu na svadbenoj gozbi cesarica prijete da će ga za to objesiti, on se uplaši i sve otkrije — okameni se. Misirska banica, preplašena, htjela bi pobjeći s Karlom, ali car prisili caricu, prinijevši joj sablju pod grlo, da oživi Petra. Ona udari Petrovom sabljom po kamenu, iz kojega izbije krv, pa opere tom krvlju kamen — Petar poprimi stari oblik. Na pitanje što je zaslužila carica, svatovi presude da je treba spaliti u sumpornom badnju.²⁸

Siže, kako se odmah razabira, odgovara tipu bajke Aarne-Thompson 516, koja je, prema Grimmovu tekstu, opće poznata pod imenom »Der treue Johann«. Uvodna epizoda u znatnom broju varijanata, srpskohrvatskih i ostalih, obuhvaća i naš motiv otmice na brodu, no on nije ipak uvijek obavezan. Od srpskohrvatskih proznih varijanata koje govore uvodno o otmici spominjemo ovdje Valjavčev, Smičiklasov i Tordinčev zapis (iz Varaždina, Osijeka i Pečuha u Mađarskoj).²⁹

Prenošenjem bajke u epsku formu nastale su karakteristične promjene. Dakako, i ovdje dolazi do lokalizacije zbivanja i individualizacije imena, još izrazitije nego u dosadanjim primjerima. Dok su misirska banica i »grad Misir«, kao i Mleci iz naše pjesme, poznata uopćena imena srpskohrvatskih epskih pjesama (slično kao i Budim i budimska kraljica), dotle Beč, naprotiv, nije postao općenito epsko ime grada; još manje pak habzburško vladarsko ime Karlo (možda je to Karlo VI? A mogao je i prozni izvornik već sadržavati eventualno to ili koje srodno »austrijsko« ime: u Valjavčevoj se priči, npr., junaci zovu Jožef i Ferdinand). Petar Vitković iz našega teksta pripada stalnom krugu epskih junaka u pjesmama. Tako je u toj pjesmi došlo do ljupkoga naivnog trostrukoga kontrasta: posve nejunačka, neepska sredina i osobe uključeju se u epsku

²⁸ B. Glavić, navedeni rukopis, sv. XLIV, pjesma br. 136.

²⁹ Valjavčev, o. c., str. 175—180; Zbornik za narodni život i običaje XVII, 1912, str. 153—156; Hrvatske narodne pjesme, I. str. 482—483.

pjesmu usporedo s poznatim epskim imenima i opisuju se stereotipnim epskim stilom, a uz to još u okviru zbivanja koje izvorno ne pripada epskoj pjesmi nego bajci. Uza sve to, pjesma je uspjela asimilirati te raznorodne elemente i postati skladna cjelina.

S prelaškom bajke u epsku formu poprimili su i događaji drukčiji smisao. U bajci kraljević kreće na put za dalekom nepoznatom ljepoticom koju je vidio u snu ili na slici; žudnja za ljepoticom i u ovom slučaju, kao obično u bajkama, utjelovljuje zapravo i pretvara u živu akciju drugu osnovnu žudnju — onu za avanturom. U našoj se pjesmi taj osnovni poriv preobrazio na epski način. Ni u pjesmi nije djevojka prvenstveno važna kao individualni objekt ljubavi, ali je ona privlačna moć neodređene daleke pustolovine tu neprimjetno zamijenjena drugom težnjom: junačkim hirom. Junak neće da uzme bilo koju djevojku, nego baš onu do koje treba doći velikim podvigom, svladavanjem teških zapreka. I tu je, dakako, u pitanju težnja za avanturom, ali ne onom iz bajke, nego drukčijom, junački-epskom. U srpskohrvatskim epskim pjesmama kršćanski junak često odluči da se oženi jedino turskom djevojkom, koju je potrebno oteti, pa taj podvig za njega izvede njegov drug koji se prethodno jedini pokazao neustrašivim; baš nekako slično kao što se Petar Vitković u našoj pjesmi ponudio da dovede misirsku banicu.³⁰

Svekrva-čarobnica kao krivac za nevolje koje prijete mladencima poznata je u nekim varijantama bajke tipa »vjerni Johan« (pored maćehe, oca, vještice ili, najčešće, neke nedefinirane opasne sile). Možda je naša pjesma preuzela svekrvu iz prozne bajke, a možda je i sama pridala baš njoj spomenutu zlu funkciju; bilo kako bilo, sigurno je da je baš takva svekrva kakva je u našem tekstu »bečka cesarica«, savršeno prilagođena adekvatnim likovima u epskim pjesmama. Mnogo ima varijanata poznate srpskohrvatske pjesme o svekrvi (često i maćehi ujedno) koja na kućnom pragu dočekuje sinovljeve svatove s otrovanom čašom vina za nevjestu — slično kao Karlova majka u našoj pjesmi.³¹ Motivi bajke o opasnostima koje ugrožavaju mladence dali su ovoj epskoj pjesmi izvrsnu priliku za povezivanje s pravim svadbenim običajima, na način koji je i inače tipičan u srpskohrvatskim epskim pjesmama, pa se spominje jahanje nevjeste na konju, opisuje se doček svatova pred madoženjinom kućom, odlazak u crkvu, svadbena gozba (što sve djeluje, dakako, i pomalo groteskno ovako primijenjeno na »starca od Beča cesara«, koji stoji s konjem čekajući da stavi djevojku na konja). Razumije se da unošenje svih tih epskih pojedinosti narušava prvobitni stil bajke.

Sâmo završno kažnjavanje zle cesarice odgovara duhu epske pjesme, ali je sačuvalo i jasne tragove bajke, osobito onim tipičnim pitanjem »što zaslužuje krivac«.

³⁰ Kao primjer takve sličnosti spominjemo poznatu pjesmu »Ženidba Iva Senjanina«, Karadžić, o. c., knj. III, 1954, br. 26.

³¹ V.: Hrvatske narodne pjesme, knj. V, 1909, pjesma br. 132 i bilj. na str. 494—496.

Dosada nam nisu poznati drugi cjeloviti primjeri bajke tipa Aa Th 516 u stihovanoj formi, ali se po nekim znacima može zaključiti da Glavićev tekst nije osamljen. U Konavlima kraj Dubrovnika zapisala sam god. 1954. pjesmu u kojoj se govori kako je neki Pero Zmajilović, prepušten u lažnoga morskog trgovca itd., odveo iz grada Tripolija djevojku za careva sina. Noću, dok je Pero čuvao stražu, doletjela mu je na rame ptica i zapjevala kako mladenci neće imati poroda; ali ako bi se, uz pomoć kraljičina djevera Ivana, splela mreža od »tanka imbrišima« i njome uhvatila riba šestokrila, pa ako bi se šesto riblje krilo natopilo u vinu i kraljica bi pila od tog vina, rodila bi sina zlatnih ruku, s mjesecom na prsima i sabljom o bedru.³² Na tom se mjestu pjesma prekida. Motiv o ribi šestokriloj i o zlatnorukom sinu pripada drugoj jednoj pjesmi (o kojoj ćemo malo poslije govoriti), no sam specifičan način kontaminiranja, potaknut pojavom ptice-glasnika, pokazuje da se ta pjesma u izvornom obliku, dok još nije došlo do poremećaja, nastavljala analogno našem prikazanom tekstu iz Glavićeve zbirke (tj. kao tip bajke Aa Th 516).

Netom spomenuti motiv o čudesnom začecu od ribe poznat je i kao posebna kraća pjesma i kao uvodna epizoda epskoj pjesmi kojom ćemo se sada pozabaviti.

I kraća samostalna pjesma i uvod epskoj pjesmi počinju otprilike onako kako svršava naš posljednji prikazani primjer: proročanstvom da će kraljica nerotkinja roditi sina sa slavnim obilježjima ako okusi mesa ili juhe od šestokrile ribe (i sl.). Kratka pjesma završava koji put sretnim ispunjenjem toga proročanstva.³³ Češće se nastavlja tako da uz kraljicu još jedna žena, obično sluškinja, okusi ribljeg mesa ili juhe, pri čemu se naruši i propisani način upotrebe ribe, tako da sluškinja na kraju zaista rodi sina, ali kraljica rodi zmiju.³⁴ Neke varijante razvijaju pjesmu i dalje jadikovkom kraljice, koju njezin sin-zmija tješi da će je osvetiti time što će na proljeće ujesti u travi svoga zlatorukog brata.³⁵ Ove raznolike poante te kratke balade daju svakom tekstu vlastitu ose-

³² M. Bošković-Stulli, *Folklorna građa iz Konavala*. Rukopis Instituta za nar. umjetnost u Zagrebu br. 171, pjesma br. 12.

³³ Npr. u tekstu: Vuk St. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, knj. V, državno izdanje, Beograd 1898, br. 257.

³⁴ Neki primjeri: Erlangenski rukopis srpskohrvatskih narodnih pesama, izdao G. Gezeman, Sr. Karlovci 1925, pjesma br. 34; Bogoljub Petranović, *Srpske narodne pjesme iz Bosne (ženske)*, knj. I, Sarajevo 1867, br. 21; rukopisni tekstovi iz zbirki M. Pavlinovića i D. Gazdovića, prikazani u knjizi: *Hrvatske narodne pjesme*, knj. V, 1909, str. 436—437 (rukopisi se sada čuvaju u Jugoslavenskoj akademiji znanosti u Zagrebu). — Primjeri se, kao i dosada, navode samo radi ilustracije, bez pretenzije da budu potpuni.

³⁵ Primjeri: *Hrvatske narodne pjesme*, knj. V, br. 39; rukopisni tekstovi iz zbirki K. Kučere, M. Saridže-Zrinovića, A. i J. Kušmiša i M. Atanasijevića-Milićevića, prikazani u istoj knjizi na str. 436—437, te rukopisni tekst iz zbirke P. Bogdešića, prikazan u zbirci *Hrv. nar. pjesme*, knj. I, str. 521 (svi navedeni rukopisi sada su u Jugosl. akademiji).

bujnu notu i svjedoče o umjetničkim stvaralačkim mogućnostima variranja u prenošenju iste tradicije.³⁶

U ostalim tekstovima, međutim, rođenje djeteta i zmiје na opisani čudesan način samo je uvod u glavnu radnju: sin-zmija, kad odraste, zahtijeva od roditelja da ga ožene pravom djevojkom, što se poslije izvjesnih peripetija i ostvari; noću, uz nevjestu, postane od zmiје divan momak. U nekim tekstovima njegova majka i žena spale zmijsku košuljicu želeći da on zauvijek ostane momak, ali on istoga časa mora da umre. Taj siže odgovara u osnovi poznatom tipu bajke Aarne-Thompson 433 B.

Nameće se pitanje da li je navedena kratka pjesma o ribi nastala kao osamostaljeni torzo uvoda u epsku pjesmu o zmiји mladoženji, ili ona postoji već od početka kao posebna pjesma (možda i s kakvim drukčijim produženjem koje se zaboravilo). Mislim da je druga pretpostavka vjerojatnija iz ovih razloga: 1. prozne bajke o zmiји mladoženji počinju najčešće nesmotreno izraženom željom nerotkinje da rodi makar zmiју, što se i ostvari (dakle, bez motiva o šestokriloj ribi), a i dio varijanata epske pjesme sa sižeom o zmiји mladoženji počinje također na takav jednaki način; 2. varijante epske pjesme koje sadrže uvodnu epizodu o čudenoj ribi zaboravljaju obično u toku daljnjega kazivanja da se, osim zmiје, bio rodio i pravi dječak, ili čak odmah izostave rođenje tog dječaka, pa govore dalje samo o zmiји — što bi upućivalo na pretpostavku da se radi o ne sasvim organskoj kontaminaciji. (Ima, doduše, i pojedinih primjera u kojima se na kraju ponovo spominje dječak što se rodio uz zmiју, ali bez dublje organske funkcije, pa ta pojedinstvo ne djeluje izvorno, nego prije kao djelo dobroga kazivača koji teži za skladnijom i logičnijom cjelinom). Mislim, zbog svega navedenoga a i zbog velikog broja samostalnih tekstova kratke pjesme tipa »Risa riba«, da se taj siže naknadno, iako već vrlo davno, stopio sa sižeom bajke o zmiји mladoženji i da je na prijelaz bajke u epsku stihovanu formu utjecala, među ostalim, možda baš i okolnost što je čudesni motiv o rođenju zmiје mjesto djeteta bio već otprije poznat u pjesmama tipa »Risa riba«.³⁷

Pjesma o zmiји mladoženji uhvatila je duboke korijene u srpsko-hrvatskoj usmenoj epskoj tradiciji. Primijetio ju je i Jakob Grimm, koji je u jednom pismu Vuku Karadžiću, nazvao tu pjesmu bajkom, ocjenjujući vrlo visoko njezinu mitsku važnost i pjesničku ljepotu.³⁸

³⁶ O toj je pjesmi, poznatoj najčešće pod imenom »Risa riba«, napisan kraći poseban članak (Camilla Lucerna, Balladen der »Unbekannten«, Zagreb 1943, str. 39—42).

³⁷ Nekoliko važnijih varijanata pjesme o zmiји mladoženji: Karadžić, o. c., knj. II, br. 11 i 12, Hrvatske narodne pjesme, knj. I, 1896, br. 32, 33 i 34 i rukopisne varijante prikazane na str. 520—530; Bogoljub Petranović, Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine, II, Beograd 1867, br. 4; Pučki list, god. XI, Split 1901, br. 16, str. 130—131; Stjepan Mažuranić, Hrvatske narodne pjesme sakupljene stranom po Primorju a stranom po Granici, Senj 1876, str. 112—115; M. Bošković-Stulli, rukopis Instituta za narodnu umjetnost br. 180 (okolica Lovinca u Lici), pjesma br. 9 i rukopis br. 115 (otok Lastovo), pjesma br. 12.

³⁸ Vukova prepiska, knj. II, Beograd 1908, str. 45.

Iste godine 1824, prikazujući Vukovu zbirku narodnih pjesama, Grimm uspoređuje pjesmu o zmiји mladoženji s bajkom iz »Pentameron« (II, 5), pri čemu naročito ističe stihovanu formu Vukova teksta i posebnosti koje odatle proizlaze: »ali kazivanje metrom srpskih junačkih pjesama, novost popratnih okolnosti i plemenit tragičan ton cjeline... pridaju ovoj pjesmi veću vrijednost.«³⁹

Nećemo moći, na žalost, potanko prikazati sve izvrsne izražajne finese u različitim varijantama te poznate pjesme, nego ćemo se, kao i dosada, prvenstveno osvrnuti na one njezine značajke koje su se razvile prelaskom iz forme prozne bajke u epsku formu. Ono simptomatično nutarnje prelaženje avanture iz bajke u junački epski podvig nije se ovdje očitovalo onako kao u našim dosadanjim primjerima. Čudesna, natprirodna podloga ove bajke toliko je dominantna da se znatno sačuvala i u epskoj formi. To se izrazito osjeća, npr., u nemogućim zadacima koje zmiја treba da izvrši da bi dobila nevjestu. U jednoj varijanti mladoženja treba da sagrađi putove od Mletaka do Budima, da ih poploča zlatom i da svuda usput nasadi naranče — što se sve stvori samo bacanjem zlatne jabuke.⁴⁰ U drugom tekstu zmiја treba da provede svatove od Budima do Prizrena tako da ih nigdje sunce ne ogrije niti ih kiša pokvasi; modar oblak prekrije nebo od Budima do Prizrena i čudesno štiti svatove.⁴¹ Slično čudesno ispunjenje teških zadataka, bez junakova aktivnog epski herojskoga podviga, susreće se češće i u ostalim varijantama ove pjesme.

Bitnije otklanjanje od duha bajke izrazilo se ipak u završnoj tragičnoj poanti većeg dijela tekstova: kad nevjesta prizna svekrvi da je njezin muž noću divan momak i kada one, u želji da ga zauvijek izbave, spale njegovu zmiјsku kožu, onda, najčešće, junak mora da umre. Taj kobni svršetak daje našoj pjesmi baladičnu intonaciju; on se podudara i s tragičnim tonom predaje, ali je posve tuđ bajci i ne nalazimo ga u odgovarajućim proznim varijantama. Bliži su bajci oni tekstovi pjesme koji svršavaju naprosto sretnim obraćanjem zmiје u momka u prvoj svadbenoj noći. Karakteristična je s toga gledišta i Karadžićeva prozna bajka »Zmiја mladoženja«.⁴² Po nekim pojedinostima toga teksta, među ostalim i po tragovima deseteračke dikcije, moglo bi se zaključiti da se on oblikovao pod znatnijim utjecajem koje varijante u stihovima. Taj prozni tekst ne svršava obraćanjem zmiје u momka u prvoj bračnoj noći, nego se nastavlja tako da žena i svekrva spale zmiјsku kožu; ali kako bajci ne odgovara da junak, kao u pjesmi, na kraju pogine, to ovdje obje žene polijevaju momka hladnom vodom za sve vrijeme dok mu gori

³⁹ Jacob Grimm, *Kleinere Schriften*, Bd. IV, Berlin 1869, str. 223. — Čovjek koji je kazivao Karadžiću pjesmu o zmiји mladoženji nije je znao svu u stihovima, pa je neke dijelove govorio prozom. Vuk je prvi put objavio tekst u tom izvornom obliku, a drugi put u dotjeranoj potpuno stihovanoj formi. V.: Karadžić, o. c., knj. I, str. XXXII—XXXIX i knj. II, br. 11. — Vidi i članak: V. Latković, Vukov »račun od junačkih pesama«. Kovčević, II, Beograd 1959, str. 50—51.

⁴⁰ Hrvatske narodne pjesme, I, br. 32.

⁴¹ Karadžić, o. c., II, br. 11.

⁴² Karadžić, Srpske narodne pripovetke, br. 9.

košuljica i postignu time da on ostane živ — tako se u proznoj bajci ponovo uspostavila potrebna ravnoteža sa sretnim raspletom.

Čini se da spaljivanje zmijske kože u epskim pjesmama o zmiji mladoženji nema veze s bajkom tipa »Amor i Psiha« (Aa TH 425) jer se te pjesme nikad ne nastavljaju, kao spomenuta bajka, iščeznućem muža i ženinim traganjem za njim. Samo smo u jednom tekstu primijetili kontaminaciju s tom bajkom, ali prilično osakaćenu: pošto je žena spalila zmijsku kožu, zmija mora otići »u goru zelenu«, a žena ne može roditi sve dok ne izgovori riječi: »Gdje si, zmijo, dragi gospodar, ili sada ili nikadara«. Na te riječi zmija dođe i rodi se dijete sa zvijezdom na čelu, s mjesečinom na prsima, s naslikanom zmijom na ruci i sabljom o bedru. Zmija ode ponovo u šumu i vrati se poslije dvadeset godina da oženi svog sina Nenada.⁴³ Ni u ovom primjeru, dakle, žena ne polazi, kao u bajci tipa Aa Th 425, na daleko putovanje da traži svoga izgubljenog muža.⁴⁴

U epskim pjesmama o zmiji mladoženji nalazimo, kao i u dosadanjim primjerima, one karakteristične odmah uočljive pojedinosti stilskog prilagođivanja bajke epskoj formi: lokalizaciju događaja, lična imena junaka itd. Nerotkinja koja rodi zmiju najčešće je u pjesmi budimska kraljica (katkada i: žena Skenderbega bana, gospa Nelatine, žena Milutina budimskog kralja, žena bana Mihaila, Ivanova Mare, žena Ljutice Bogdana gospodara Karlovca itd.). Nevjesta koju zmija prosi zove se Fata, Mandaljena, Anđelija, Rosanda, Findefera..., a otac joj je skadarski ban, car od Prizrena, ledanski ban ili kralj, mletački dužd, kralj Konstatin i dr. Kao i neki dosadnji naši primjeri, tako i siže ove pjesme daje dobru priliku da se u pjesmi prikažu i stvarni svadbeni običaji, ali na tipičan epski stilizirani način. Među svatovima se pri tom susreću i najprominentnija imena junaka iz poznatih epskih pjesama: u jednoj je pjesmi Kraljević Marko stari svat, Miloš Obilić je djever, Milan Toplica prvijenac, a Ivan Kosančić je kum.⁴⁵

Slično se u drugom tekstu kao kumovi spominju Kraljević Marko i Vuk Despotić. Kum Marko prenoći u toj pjesmi prvu noć u sobi zajedno s mladencima da bi zaštitio djevojku od zmiје — što je u stvari istinski narodni običaj, vješto upleten u fabulu.⁴⁶

Pjesmu br. 33 u I knjizi »Hrvatskih narodnih pjesama« i pjesmu br. 33 u rukopisnoj zbirci Nikole Ljubidraga⁴⁷ kazivao je u dva maha

⁴³ Pučki list (v. bilj. 37.)

⁴⁴ O razgraničenju među tipovima bajke Aa Th 425 i Aa Th 433 vidi: Jan Öjvind Swahn, *The Tale of Cupid and Psyche*, Lund 1955, str. 18—19.

⁴⁵ Petranović (v. bilj. 37.)

⁴⁶ Rudolf Strohal, *Hrvatske narodne pjesme iz Stativa i okolice Rijeke* (god. 1883). Rukopis na čuvanju u Odboru za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu: Rkp. br. 17, pjesma br. 54.

⁴⁷ Nikola Ljubidrag, *Narodne pjesme iz Dubrovnika* (god. 1892). Rukopis na čuvanju u Odboru za narodni život..., Rkp. br. MH 9, pjesma br. 33. (Uz štampani tekst u »Hrv. nar. pjesmama« rečeno je da pjesma potječe od Rada Šiševića; ali Šišević je bio samo informator Agačićev, po čijem je kazivanju pjesma stvarno, i to dvaput, zapisana. U Glavićevu rukopisu, iz kojega je uzet štampani tekst, jasno je navedeno ime kazivača.)

različitim skupljačima isti čovjek: slijepi guslar Gusto Agačić rodом s otoka Šipana. Usporedba tih dvaju istinski dobrih tekstova vrlo je informativna, pa ne možemo propustiti a da ovom zgodom ne spomenemo bar dvije pojedinosti koje otkrivaju do koje mjere pravi kazivač-stvaralac može mijenjati tekst u skladu sa svojim raspoloženjem. Na početku štampanog teksta šeću po Budimu gradu tri pobratima, tri epska junaka: Marko Kraljević, Sibirjanin Janko i Relja Bošnjaniн te razgovaraju o tome na koji bi način budimska kraljica mogla roditi sina. U rukopisnom tekstu, međutim, nalazimo mjesto epskih junaka u istoj funkciji tri svetitelja: svetog Nkolaju, Ivana Krstitelja i Mihajla Arhandela. U štampanom se tekstu zmija poslije petnaest godina vrati u očev dvor i nađe tamo tihu obiteljsku idilu: kralja za večerom, uz njegovo krilo nejakoga Pavla (svoga sretnijeg brata »po ribi«), Pavlovu majku i oca, te »tužnu budimsku kraljicu« svoju majku. U rukopisnom je tekstu ta scena posve drukčija: zmija tamo naiđe u dvor u času kada su za kraljevim stolom okupljena budimska gospoda kao kraljevi gosti.

*

Osim pjesme o zmiји mladoženji, postoji i pjesma koja se obično naziva »Soko mladoženja«. Prikazujemo varijantu iz Glavićeve zbirke:⁴⁸ stambolski car zatvori u kulu svoju kćerku Zlatimu Fatimu zbog proročanstva da će još kao djevojka biti obljubljena. Jedne noći doleti u kulu soko koji se zatim pretvori u momka i oblubi djevojku. Poručuje joj odlazeći neka ga potraži u sokolovim gorama »ako bi se ljubav poznavala«. Djevojka je trudna. Otac je obuče u prosjačku odjeću (dade joj gvozdenе opanke, vlaške klašnjetine, torbu strunjavicu, drenovu toljagu) i pošalje je da traži svog sokola. Ona prijeđe putujući tri jelove i tri bršljanove gore, naiđe na čobanina koji joj objasni da treba prijeći još tri gore šimširove i četiri maslinove, zatim tri gore bukovine i klijenovine pa će ugledati jelu punu sokolovâ koji će je uputiti gdje je sokolova gora. Napokon ona nađe svog sokola, koji joj preporuči da pođe u dvor njegovoj majci i tamo rodi dijete; a on će doći za njom poslije tri nedjelje kad ga vile puste iz svojih mađija. Došavši u dvor sokolove majke, Fatima se čudi svojim razdrtim gvozdenim opancima. Rodi dijete sa slavnim obilježjima, momak se vrati oslobođen mađija.

Uz stalno istu okosnicu događaja, variraju pojedinosti od teksta do teksta, što je vrlo izrazito i u završnim motivima: u jednom primjeru, kad soko doleti za nevjestom u kuću svoje majke, majka mu spali perušine i on zauvijek ostane kod kuće poprimivši ponovo ljudski oblik.⁴⁹ U drugom primjeru kad soko doleti kući, baci nevjesta (imenom Zlata, kćerka bana od Janoka) ptičje perušine u more tako da nijedno pero ne ostane vani, i time izbavi momka.⁵⁰ U trećem primjeru nevjesta (Milica,

⁴⁸ B. Glavić, navedeni rukopis, sv. XCVIII, pjesma br. 300.

⁴⁹ Hrvatske narodne pjesme, I, br. 35.

⁵⁰ M. Bošković-Stulli, Folklorна града из Kонавала. Rkp. Instituta za narodnu umjetnost br. 171, pjesma br. 25.

kćerka srpskog cara Stefana) prizna sokolovoj majci, u koje stanuje, da joj soko noću dolazi kao momak; kad majka potajno uzme sokolova krila, momak pogine, pogođen strijelama vila, koje su ga bile ukrade iz kuće dok je još bio dijete, pa su se sad uplašile da im se više neće vratiti.⁵¹ U jednom tekstu, napokon, dolijeće soko noću u majčine dvore, gdje mu je i nevjesta, i pjeva uspavanku svome tek rođenom sinu; kazuje da bi on opet postao momak kad bi došli patrijarh i dvanaest kaluđera i čitali molitve sve do jutra. To se ispuni.⁵²

U pjesmama o sokolu mladoženji vrlo je važna funkcija vila; ne samo što su otele dječaka iz kuće i drže ga kraj sebe zarobljena i začarana, nego su one i u toku nevjestina putovanja prema gori sokolovoj, na ovaj ili onaj način, stalno u pjesmi prisutne: vila uzima na vodi namet od prolaznika — konju noge, junaku glavu, a djevojci crne oči; čobanin u gori, ugledavši nevjestu, misli da je vila i tjera je od sebe itd. Te vile što su začarale dječaka potječu možda iz prozne bajke, ali način na koji one prožimaju pjesmu čini od njih prave epske vile (ne treba zaboraviti da je srpskohrvatska epska poezija bogati mitskim elementima, među koje pripadaju prvenstveno vile i zmajevi, što nije ni u kakvoj vezi s bajkama). Poznate su epske pjesme o vili vodarici koja na jezeru uzima namet od junaka,⁵³ vjerovanje da vile krađu malu djecu odrazilo se također i u epskim pjesmama.⁵⁴ Ali baš zato što su vile u epskim pjesmama mitska bića i izlaze iz kruga materijalne realnosti, one su mogle prikladno poslužiti i kao spona među bajkom i epskom pjesmom i pomogle su da se fantastika bajke presadi u drukčiju, mitsku sferu, bližu jednom vidu narodne epike.

Pjesma o sokolu mladoženji nema adekvatne cjelovite paralele među srpskohrvatskim bajkama. Bliska je, doduše, bajkama tipa »Amor i Psiha«, a posebno njezinim dalmatinskim dosad neobjavljenim varijantama u kojima, baš kao u jednoj našoj pjesmi, začarani muž pjeva djetetu uspavanku (Aa Th 425 E), ali je to podudaranje ipak samo djelomično. Pa ipak se radi o pravoj bajci prenesenoj u formu epske pjesme. Odgovarajuće prozne paralele zabilježene su u grčkoj tradiciji: momak, začaran u goluba, obljubi kraljevnu; kad ona treba da rodi, on je šalje kući svojih roditelja, gdje mu njegova majka poslije spali ptičje perušine itd.; ili: kraljevna je zatvorena u staklenoj kuli; golub joj ukrade prsten, ona traži goluba i izbavi ga od čarolija... (Aa Th 432*). Napokon, postoji i jedna naša, tj. ciganska bajka iz Srbije koja povezuje pjesmu o sokolu s tim grčkim bajkama: pašina kćerka polazi »na onaj crni svet« tražeći nekoga goluba. Golub je tamo obljubi i pošalje natrag na ovaj svijet svojoj majci. Ona rodi sina s mjesecom i zvijezdom i nastani se u голу-

⁵¹ Vuk St. Karadžić, Srpske narodne pjesme, knj. VI, državno izdanje, Beograd 1899, pjesma br. 4.

⁵² Bosanska vila, Sarajevo, XXI, 1906, br. 8 str. 123—124.

⁵³ Primjer: Hrvatske narodne pjesme, knj. II, 1897, br. 2 i bilj. na str. 327—331.

⁵⁴ V.: Tih. R. Đorđević, Veštica i vila u našem narodnom verovanju i predanju. Srpski etnografski zbornik knj. LXVI, Beograd 1953, str. 93.

bove majke. Golub je posjećuje, pjeva uspavanku o načinu svog izbjavljenja itd.⁵⁵

Potanje ispitivanje literarnih veza, porijekla i putova širenja ove priče i pjesme nije naš zadatak.⁵⁶ Potrebno je bilo samo da se tačnije ustanovi nutarnja povezanost naše pjesme s bajkom. Ono što nas zanima, to su karakteristične preinake do kojih je došlo u pjesmi. Prikazali smo već epski podešenu funkciju vila. Na tipično epski način oblikovao se i odlazak djevojke u svijet da traži svog mladoženju: umjesto polaska za čudesnom avanturom, ona je iz mnogo realnijih pobuda prognana iz roditeljske kuće — zbog vanbračne trudnoće. I to u prosjačkim haljinama, na način kako se i inače u epskim pjesmama izgone nepoćudni članovi obitelji. Te prosjačke haljine otkrivaju pažljivu oku ipak i trag bajke: u jednom tekstu (v. bilj. 52) djevojka uzima u znak pokore gvozdene opanke i gvozdenu toljagu na put, a u primjeru koji smo prije potanko prikazali ona čak i razdere te gvozdene opanke. Deranje gvozdene obuće i trošenje gvozdenog štapa čest su uvjet za pronalaženje izgubljena su-pruga u bajkama.

U našoj pjesmi nema epizoda sa Sunčevom, Mjesečevom i Vjetrovom majkom i dobivanjem čudesnih darova od njih, kao obično u bajci; u pjesmi su ta bića zamijenjena običnim čobaninom koji pokazuju djevojci put. Predjeli kojima se djevojka kreće u pjesmi su neke vode i šume koje se neprestano smjenjuju i zavode je sve dalje i dalje; ti su krajolici drukčiji, naoko realniji nego u bajci, a ipak su, na svoj način, adekvatni imaginarnim prostorima bajke. Pjesma o sokolu mladoženji, iako stilski preobražena, nije se posve oslobodila atmosfere bajke.

O demonskom ljubavniku u natprirodnoj (zmajevskoj) formi govori i pjesma »Carica Milica i zmaj od Jastrepca«.⁵⁷ Neki se dodiri s bajkom mogu naslutiti u toj pjesmi, ali u cjelini, čini se, ona ne izvire iz bajke, pa se njome nećemo posebno baviti.⁵⁸

*

U dosadanjem smo izlaganju analizom nekih odabranih primjera s područja srpskohrvatske narodne književnosti nastojali pokazati kako se mijenja narodna bajka kad prijeđe u formu epske pjesme. Ujedno smo se trudili da utvrdimo one poticaje koji utječu na prenošenje baš

⁵⁵ Mitteilungen zur Zigeunerkunde, Budapest, II, 1906, 104 (= Tihomir R. Đorđević, Ciganske narodne pripovetke, Beograd 1933, br. 30).

⁵⁶ Spominjemo ipak, bar u bilješci, da postoji rasprava o sličnosti pjesme »Soko mladoženja« s različitim bajkama, a posebno s jednim francuskim laiem od Marie de France (12 st.): G. Samšalović, »Soko mladoženja« i tome slični motivi. Nastavni vjesnik, XXII, Zagreb 1914, sv. 6, str. 426—430. — Vidi i: J. Bolte — G. Polívka. Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, II, 1915, str. 262—265.

⁵⁷ Karadžić, o. c., knj. II, br. 42. (Ima više varijanata te pjesme.)

⁵⁸ O izvanrednoj sličnosti te pjesme s jednom pripoviješću iz stare ruske književnosti govori se u članku: M. O. Skripil', »Povest' o Petre i Fevronii« i epičeskie pesni južnyh slavjan ob ognennom zme. Naučnyj bjulleten' Leningradskogo gos-universiteta, 1946, No 11—12, str. 35—39.

jedne određene a ne bilo koje druge bajke u epski oblik; pokazalo se da svaki put postoje neke dodirne tačke među bajkom i epskom pjesmom, neki nutarnji afiniteti — kako bi se izrazio G. Ortutay — koji dovode do te pojave. Opći je i osnovni uvjet koji omogućuje i potiče prenošenje bajki u epsku formu sama živost narodne epike, njezina stvaralačka aktivnost, rekla bih i ekspanzivnost na području na kojemu se taj fenomen javlja. Tamo gdje epska pjesma više ne postoji stvaralački aktivno, prirodno je da ni bajka neće prelaziti u epsku formu. Potpuno je razumljivo da je veći dio naših prikazanih primjera zapisan u Crnoj Gori, u južnoj Dalmaciji ili, šire uzevši, na dinarskom području, odnosno području dinarskih utjecaja, tj. u krajevima gdje je epsko stvaralaštvo uvijek bilo najvitalnije. Nismo istraživali kada i gdje su nastale pojedine naše prikazane pjesme. Neke među njima nose obilježja prilično stare, čvrsto oblikovane i opće proširene tradicije (npr. pjesme o zmiји mladostenji, o Jovanu i divskom starješini), dok druge, naprotiv, imaju manju i možda lokalno ograničenu tradiciju. Ali sušina pojave u oba je slučaja ista.

Kako dolazi do tih prelazaka iz jedne forme u drugu, može se promatrati na slučajevima gdje je taj proces samo nagoviješten ili polovično izvršen. Putovi stapanja su različiti. U epsku pjesmu uđe katkada, potaknut kakvom slučajnom asocijacijom, pravi motiv iz bajke. Tako, npr., u jednoj varijanti poznate epske pjesme o dvoje djece, bratu i sestri, koji se poslije mnogo godina neprepoznati vraćaju kući iz turskog zarobljeništva, nailazimo na ovu neobičnu pojedinost: djeca su putujući nosnosno žedna, pa mali bratac, ugledavši u ptičjoj stopi malo vode, hoće da pije, ali mu to sestra brani jer zna da bi se brat odmah stvorio pticom. Ista scena ponovi se s vodom u volovskoj stopi.⁵⁹ Slučajna, nebitna sličnost situacije (brat i sestra žedni na putu) potakla je kazivača ove pjesme da u nju unese tuđ motiv, koji na ovome mjestu nema nikakve funkcije i pripada zapravo poznatoj narodnoj bajci o bratu i sestri (Aa Th 450). Pod izvjesnim prikladnim okolnostima bilo bi moguće da se taj susret motiva bajke i pjesme razvije dalje te potakne prenošenje cijele priče o bratu i sestri u formu narodne pjesme.

U drugoj jednoj pjesmi govori se o tome kako je teftedar Alaga, odlučivši da uzme drugu ženu (intriganticu), naredio svome bratu da mu ubije ženu nerotkinju. Taj početak potpuno odgovara sličnim narodnim baladama. No svršetak ove pjesme malo je neobičan: vidjevši da je djever misli ubiti, žena »nerotkinja«, u strahu, neočekivano rodi sina zlatnih ruku i nogu i srebrne kose.⁶⁰ Čini mi se pouzdanim da je na takvu poantu utjecala i prozna bajka o zlatnim sinovima (Aa Th 707). Time se donekle otvorio put i za prenošenje cijele te bajke u stihovanu formu.

U okolici Drniša u Dalmatinskoj zagori zapisala sam god. 1958. pjesmu sa sižeom bajke Aa Th 451 (braća ukleta u gavrane). Tekst je prilično loš, nedorađen, s nepravilnim stihovima, kazivan je djelomice

⁵⁹ Nikola Begović, Srpske narodne pjesme iz Like i Banije, 1885, br. 32.

⁶⁰ Behar, Sarajevo, god. X, 1909—1910, br. 3, str. 43.

i u prozi, ali kao primjer bajke presađene svježije u epski oblik, bez trajnije podloge u prethodnoj tradiciji, vrlo je instruktivan.⁶¹

Osim prenošenja motiva i sižeâ iz bajki u epsku stihovanu formu, primjećuju se i obrnute pojave koje, na svoj način, također govore o aktivnoj vitalnosti epskoga stvaralaštva i ujedno uspostavljaju neki kontakt među bajkom i pjesmom: to je unošenje deseteraca i stalnih epskih formula u proznu bajku. Jedna moja kazivačica završava, npr., svoju bajku Zlatonja (tip Aa Th 314) ovom epskom deseteračkom formulom: »Oni njega i grle i ljube, metnuše ga za pune stolove, daje care nebrojeno blago, daje mu stupe valjarice što valjaju čovu veledičku i dadoše mu mline meljačice što melju bilu šenicu i življenje do života svoga i dobro ga care milovo«. ⁶² Pripovjedačica je rodom iz Hercegovine, gdje je epska tradicija vrlo jaka, pa pod tim utjecajem, a i zbog vlastitih svojih sklonosti, unosi i u proznu bajku epske stilske obrate.

Bilo bi pogrešno kad bi se iz dosadanjih naših primjera izveo zaključak da u srpskohrvatskoj tradiciji bajke olako i često prelaze u epsku formu. Ne, ti su slučajevi ipak razmjerno rijetki i uvijek su potaknuti određenim specifičnim okolnostima. Sigurno je, naime, da se vrsta »narodna bajka« i vrsta »epska pjesma«, i pored nekih zajedničkih stilskih osobina (npr. samostalnost epizoda, trokratno ponavljanje i epske retardacije uopće), u osnovi svojim stilom i strukturom, pa i sižeima koji im najviše odgovaraju, jedna od druge znatno razlikuju. Baš zbog te razlike među dvjema vrstama dolazi i do onoga značajnog procesa kojim se mijenja osnova bajke kad ona prijeđe u epsku formu, što smo — nadamo se — uspjeli ovdje obrazložiti analizom odabranih primjera. Postavlja se pitanje da li se bajka, kad poprimi epsku formu, može i dalje zvati bajkom, kao što je naziva Murko. Nama se čini da bi termin morao jasnije nagovijestiti kako se ne radi više o pravoj bajci jer se njezin siže sada stilski drukčije oblikovao i vrši drugu funkciju, tj. on odgovara epskoj pjesmi. Termin »pjesma - bajka« bio bi, po našem mišljenju, precizniji: čuvao bi vezu s bajkom a ujedno bi pokazao da stihovani oblik nije samo vanjska forma; on zadire dublje u osnovnu strukturu bajke i preobražava je u pjesmu sa svima karakterističnim obilježjima. Siže, naime, sami po sebi, iako obično pripadaju prvenstveno jednoj određenoj vrsti, ostaju ipak samo shema i apstrakcija sve dok se u konkretnoj živoj formi ne ostvare kao pjesma, bajka ili koja druga vrsta.⁶³

⁶¹ M. Bošković-Stulli, Folklorna građa iz okolice Drniša. Rukopis Instituta za narodnu umjetnost br. 342, pjesma br. 6.

⁶² M. Bošković-Stulli, Drvo nasred svijeta. Hrvatskosrpske narodne bajke, izd. Školska knjiga, Zagreb 1961, str. 92.

⁶³ Na trećem kongresu jugoslavenskih slavista (Ljubljana, septembra 1961), koji se održavao neposredno poslije toga što sam završila ovaj rad, govorio je dr Milko Matičetov o nekim pitanjima najstarije slovenske i jugoslavenske narodne poezije. Kao posebno karakterističnu pojavu obilježio je slučajeve da se međunarodni pripovjedački siže i na južnoslavenskom tlu susreću i u stihovanoj formi. Činjenica da se i jedan drugi istraživač osjetio ponukanim da skrene pažnju na istu pojavu o kojoj govori ova naša rasprava potvrđuje da je taj do danas zanemareni problem sada dozrio za detaljniju naučnu analizu. — U međuvremenu su objavljena još dva

SUMMARY

Subjects of folk tales in Croato-serbian epics

The author analyzes a typical feature of Croato-serbian folk literature, namely classical subjects of folk tales found in the form of ten-syllable epic poems. The changes of the inner structure of the tale after its transformation into epic form are followed up on a few chosen examples (tale types AhTh 590, AaTh 725 + 530, AaTh 516, AaTh 433B, AaTh 432* etc.) Discussed are only such examples in which the original basis of the prosaic narratory tradition is quite obvious. The author tries to explain the factors which have influenced the transition of certain determined narratory subjects and not others into the epic form. The analyses of the given examples show that the changes formed in the transition of the subject from one kind into the other are essential, and that the contents of the tales when accepting the ten syllable vestige, receive at the same time all the characteristic features of expression of the epic folk poetry. The writer concludes by saying that the subjects themselves, although usually belonging originally to one particular kind, still remain an abstract pattern until they are realized in a concrete living form as a tale, a poem or some other kind.

(The present essay is to be published in German in a Hungarian collection of studies on folk tales of South-Eastern Europe.)

naučna priloga koji potvrđuju aktualnost izložene problematike: Hinrich Siuts, *Volksballaden — Volkserzählungen*. Fabula, Bd. 5, H. 1/2 Berlin 1962, str. 72—89; A. M. Astahova, *Narodnye skazki o bogatyrjah russkogo eposa*, Moskva—Lenjingrad 1962.